

КУЛЬТУРА СЛОВА

40



1991

МОВА

ФОЛЬКЛОРУ



М. Г. ЖЕЛЕЗНЯК

ЦІЛЮЩЕ ДЖЕРЕЛО МАМИНОЇ ПІСНІ

У народі кажуть, що виховувати дитину потрібно, коли вона лежить не вздовж ліжка, а поперек, тобто коли вона ще дуже маленька. Саме пісня, ніжна й тиха мамина пісня над колискою — невід'ємний елемент народного виховання. Жаль, що зараз уже майже не знають і не співають колискових молоді матері на Україні. А пісень же так багато в нашого співучого народу, який «не мудрує, не потіє, складаючи свої пісні; вони в нього виростають самі, як квіти на полях зелених, і їх така кількість, якою не може похвалитися жоден народ у світі» (П. Шафарик).

Коліскові пісні, що протягом століть передавалися від покоління до покоління, завжди звучали над дитячою колискою. Вперше почута з материнських уст пісня супроводжує нас усе життя, бо як сказав поет:

Можна знати пісень сто тисяч,
А коли забудеш колискову,
Ти засохнеш пустоцвітом
На чужому колоскові.

(Р. Гамзатов)

Коліскові пісні — прості й безпосередні, не так багато в них і художніх образів. Чи не найчастіше це *кіт* («Ой коточок, коточок», «Ой ти, коте, не гуди»), *сон* («Сонку, дрімку, голубоньку», «Ой ходить сон по долині», «Прийди, сонку, в колисоньку»), *голуб*

(«Прилинули голуби», «Ой ну, люлі, налетіли гулі»), *колиска* («Колисонько, колисонько») тощо. Та неодмінно в колискових присутня дитина: *дитя, дитинка, дитиночка, дитинька, дитятко, дитиня, дитяточко*. Яке багатство форм! До того ж, кожна форма не випадкова, а зумовлена ритмомелодикою пісні, законами віршованої мови. Так, в одній колисковій зустрічаємо їх по декілька:

А ти, волохатий,
Біжи кругом хати.
Тільки, котку, не мурчи,
Дитиночки не буди.
А ти, коте муругий,
Прийди до нас удруге,
До нашої хати
Дтя колихати.

А ти, коте чорний,
Та сідай у човен,
Та поїдеш на лужок,
Наламаєш квіточок
Забавляти діточок.
Поїдеш у долину
По червону калину
Забавляти дитину.

Коліскові пісні — це своєрідні замовляння, в які кожний виконавець може вносити зміни, доповнення, найчастіше — це заміна загальних назв типу: *дитина, мале, хлопець, дівка*, лагідними і пестливими власними іменами дітей. Коліскова пісня, може, як ніяка інша, дуже інтимна. Таке її призначення, і воно підкреслюється введенням імені дитини:

Ходить кіт по горі,
Носить сон у рукаві,

Всім діткам дає,
А Юркові спать не дає.

Ясно, що в іншому варіанті спать не дає Сергійкові, Костикові, Світланці, залежно від імені дитини, якій співають колискову. Коліскові ніби наділені магичною силою. Вона проявляється і в мелодії — тихій, неквапливій, наспівній, і в словесних образах, в силі самого слова. Звернімо увагу на дієслова наказового способу (*прийди сонку; ой спи, дитя; приспи дитинку; засни, мала дитино; ой ти, коте, не гуди* тощо). Такі дієслівні форми використовуються під час аутотренінгу, самонавіювання. Виявляється, що цей модний на сьогодні спосіб впливу словом на психіку людини був давно знаний і успішно застосовувався у колискових піснях, та й не лише в них. Саме для впевненості, що настане бажане, нанизуються дієслівні складні присудки: *буде спать, буде воркотать, буде шкряботіти, буде реготіти та ін.*

Коліскові пісні буквально насичені зменшено-пестливими словами, що створюють цілі синонімічні ряди. Особливо їх багато серед іменників:

Ой, ну, коте, коточок,
Не йди рано у садочок,
Не полохай галочок —
Нехай зів'ють віночок

Із руточки, із м'яточки
Дитяточці до шапочки,
З хрещатого барвіночку,
З запашного васильочку.

Ось який синонімічний ряд у слова кіт: *кіт, котко, котик, коточок, котусю, котина, котяра, кішка, киця, киця-мурка, кіт-воркіт, котик-мурчик* та ін. Образ kota — фактично наскрізний образ колискових пісень. Не випадково ж у народі кажуть: *заспівати kota (котка, котика)*, що значить «співати колискову». У словнику Б. Грінченка читаємо: *коток — колискова пісня* (т. 2, с. 293), а на Чернігівщині швидше скажуть *співати kota*, аніж колискову пісню. Чому ж колискова придбала собі ще й таку назву? Колискова — бо співається над колискою під час заколихування дитини, а коток? Адже образ kota не завжди наявний у пісні:

Ой баю, мій баю,
Котка заспіваю.
А—а—а!

Щоб дитятко спало,
Горенька не знало,
А—а—а!

Особливо це характерно для тих колискових, які побутують на Закарпатті, де слово *кіт* уживається досить рідко.

Привертає до себе увагу один із зачинів колискової: «Ой баю, мій, баю». Він характерний для ряду колискових, а в інших іде рефреном, як приспів. Відомо, що *баяти* — це «говорити», «розповідати», а в деяких українських діалектах та південнослов'янських мовах (болгарській, словенській, сербохорватській) це слово означає «чаклувати, заклинати». А якщо згадати ще й міфологічного Kota-баюна, здатного напускати сон і розповідати казки, то вибудовується логічний ланцюжок. Як тут не згадати пушкінські рядки про вченого kota, що співає й розповідає казки.

У колискових піснях kota кличуть колихати дитину, бавити її, воркотати їй: «Як кіт буде воркотати, То дитина буде спати». Крім того, на kota покладають й інші обов'язки (скопати грядку, вимести хатку, настелити сінця, зайняти телицю тощо), часто перепадає котові й на горіхи, аби «по ночах не ходив, малих діток не будив».

Таке суперечливе «становище» kota в колискових піснях, очевидно, закономірне, адже в усній народній творчості східних слов'ян давній образ страшного мі-

фологічного Кота-баюна, що б'є весь люд, мирно вживається з образом розумної, лагідної киці-мурки. Звідси, певно, й часто протилежні наслідки котових дій: в одних випадках котове воркотання сприяє сну дитини, в інших — заважає.

Двоїстий характер образу Кота властивий для міфології багатьох народів. Так, в одному ряді міфологічних традицій він виступає як утілення богоподібних персонажів найвищого рівня, а в інших — як утілення чорта (помічник, член свити), нечистої сили¹. На Україні також зустрічаємо твердження, що кіт — «тварина свята, чиста»; що «в середині в його є святе тільце», що «кіт вийшов з рукавиці Божої Матері», але разом з цим у народі говорять про кота як «нечисту тварину, бо в його хвості є гадюча отрута», що «чорт кинув рукавицю і зробився кіт», «що кіт може задушити маленьку дитину, передусім — немовля»².

Колискові ховають чимало загадок з минушини. Як один із магічних засобів дії на дитину вони ввібрали в себе народний досвід спостереження за дитячою поведінкою. Так, у колискових досить часто фігурує червоний колір (*налетіли гулі, сіли на воротах в червоних чоботях; сіли на колісці в червоному намисті; ой ходить сон по долині в червоній кожушині; чим дитину дарувати чи сонками, чи дрімками, чи красними ягідками*) хоч у останньому прикладі *красні* — не обов'язково червоні, а стиглі, солодкі, смачні.

Червоний колір — традиційний в українському фольклорі. Через аналіз кольорової гами з урахуванням національної специфіки асоціацій пізнають психологію народу. Відомо, що за асоціаціями червоний колір в українців чи не найчастіше пов'язується з любов'ю. У колискових піснях це не тільки любов, а й тепло, затишок, що дарують спокій і сон:

Ой ходить сон по долині Кличе мати до дитини.
В червоній кожушині. — Іди, сонку, в колісоньку.

Приспи мою дитиньку.

¹ Мифы народов мира. Энциклопедия: В 2 т. — 1988. — Т. 2. — С. 11.

² Чикилівська В. Вірування про кота // Бюлетень етнографічної комісії. — 1929. — № 11. — С. 5—19.